

КАРАЦИЋ

ЧАСОПИС

ЗА ИСТОРИЈУ, ЕТНОЛОГИЈУ, АРХЕОЛОГИЈУ И УМЕТНОСТ

НОВА СЕРИЈА

БРОЈ 7/2015

ЗАВИЧАЈНИ МУЗЕЈ
АЛЕКСИНАЦ

ЗАВИЧАЈНИ МУЗЕЈ АЛЕКСИНАЦ
ALEKSINAC HERITAGE MUSEUM

За Издавача/Publisher

Александар Никезић

Главни и одговорни уредник/Editor-in-chief

Александар Никезић

Редакција/Editorial board

проф. др Зоран Ђорђевић

др Алексеј Тимофејев

МА Драган Милановић

мр Владимир Јанковић

Петар Милојевић

Лидија Ракоњац, проф.

Маја Радоман Цветићанин, проф.

Данијела Милчић, проф.

Секретар редакције/Editorial secretary

Зоран Стевановић, проф.

Превод на енглески/Translation into English

Милана Ненадовић, проф.

Цртеж на корици / Cover image

Завичајни музеј - тушеви у боји

мр Владимир Јанковић

Припрема за штампу/ Prepress

Ивица Миленковић

Штампа/Printing

Штампарија СВЕН Ниш

Тираж/Copies

400

ISSN 1821-4061

Чланци/Articles

Археологија/Archeology

- Др Војислав Филиповић
Петар Милојевић
**Минојски (?) Бодез са Липовачког градишта
(Централни Балкан)..... 9**
A Minoan (?) Dagger From Lipovacko Gradiste (Central Balkans)
- Петар Милојевић
Драган Милановић
Татјана Трајковић-Филиповић
**Каснонеолитски локалитет Шетка–утрине:
природно–географска и културна карактеризација 26**
*A Late Neolithic Site Setka-Utrine: Natural-Geographical And Cultural
Characterisation*
- Др Војислав Филиповић
Два мача из околине Алексинца и Бољевца 66
Two Swords From The Aleksinac and Boljevac Vicinity
- Петар Милојевић
Јелена Милојевић
**Врћеновачко градиште - рановизантијски и раносредњовековни
археолошки материјал из збирке завичајног музеја Алексинац 73**
*Vrcenovac "Gradiste" – Medieval Archaeological Material From The
Collection Of The Heritage Museum Aleksinac*
- Слободан Митић
**Прилог проучавању средњовековног оружја на територији
Алексиначке котлине..... 106**
*A Supplement To The Research Of Medieval Weaponry On The Territory Of
Aleksinac Valley*

Етнологија/Etnology

- Нинослав Станојловић
Владан Радисављевић
Зоран Стевановић
Сећања на браћу Тихомира, Владимира и Борка116
Recollections Of My Brothers Tihomir, Vladimir And Borko

Историја/History

Никола Тошић Малешевић

Војевање хајдук-Велка Петровића у Првом српском устанку (са посебним освртом на сокобањски крај)..... 136*Hajduk-Veljko Petrovic's Fight In The First Serbian Uprising (With A Particular Retrospect Of Soko Banja's Region)*

Нинослав Станојловић

Сећање Тихомира Маринковића на улазак бугарске војске у Алексинац 1915. године 165*A Recollection Of Tihomir Marinkovic Of The Bulgarian Army Entering Aleksinac In 1915*

Мирослав Видосављевић

Призрен - последња ратна престоница краљевине Србије 1915. Године173*Prizren - The Last War Capital Of The Kingdom Of Serbia 1915.*

Зоран Стевановић

Општински избори у Алексинцу 1936. године 182*Municipal Elections In Aleksinac In 1936*

Александар Динчић

Зоран Стевановић

Спасовање савезничких ваздухопловаца на територији Делиградског корпуса Југословенске војске у отаџбини (1943-1944) 192*The Rescuing Of Allied Airmen On The Territory Of Deligrad Corps Of The Yugoslav Army In The Homeland (1943-1944)**Музика / Music*

Др Марина Гавриловић

Музичко образовање у нишком забавишту крајем 19. и почетком 20. века 204*Music Education In Kindergarten At "Babeta Netovic" Educational Institute In Nis In The Late 19Th And Early 20Th Century*

Прилози/Contributions

Ђорђе Петковић

Из историје у историографски и књижевно-уметнички дискурс (примери са Цариградског друма: Параћин-Алексинач)	210
---	------------

*From History To A Historiographical, Literary And Artistic Discourse
(Examples From The Tsarigrad Road: Paracin – Aleksinac)*

Прикази/Reviews

Лидија Ракоњац

Преглед изложби завичајног музеја Алексинач у 2015 години	236
--	------------

Ана Никезић,

Обележавање 150. годишњице Алексиначке гимназије	243
---	------------

Нинослав Станојловић

Зоран Стевановић, Гимназија у Алексиначу од 1918. до 1941. године	248
--	------------

Милош Насковић

Изложба слика Удружења ликовних уметника Алексинач (УЛУА)	250
--	------------

Репринт

Карацић бр. 9-10, септембар - октобар 1899	257
---	------------

Reprint of the Ninth and Tenth Edition of Original Karadzic Journal from 1899

Подаци о ауторима	305
--------------------------------	------------

Information on Authors

Упутство ауторима за предају рукописа	306
--	------------

Петар Милојевић

археолог, Сокобања

Јелена Милојевић

историчар уметности, Сокобања

ВРЋЕНОВАЧКО ГРАДИШТЕ

РАНОВИЗАНТИЈСКИ И РАНОСРЕДЊЕВЕКОВНИ АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ ИЗ ЗБИРКЕ ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА АЛЕКСИНАЦ

***Абстракт:** Врћеновичко градиште представља градински тип локалитета који је повучен у унутрашњост планинског масива Малог јастребца, далеко од главних комуникација. Забелешке Тихомира Ђорђевића, као и кратки извештаји и случајни налази који су на различите начине доспели до музејских збирки у Нишу, Крушевцу и Алексинцу били су повод да се локалитет детаљно рекогносцира током 2015. године¹. Рад се бави анализом археолошког материјала са локалитета који је током ранијих година доспео у збирку Завичајног музеја Алексинац, као и презентовањем природно-географских и архитектонских информација запажених на Градишту.*

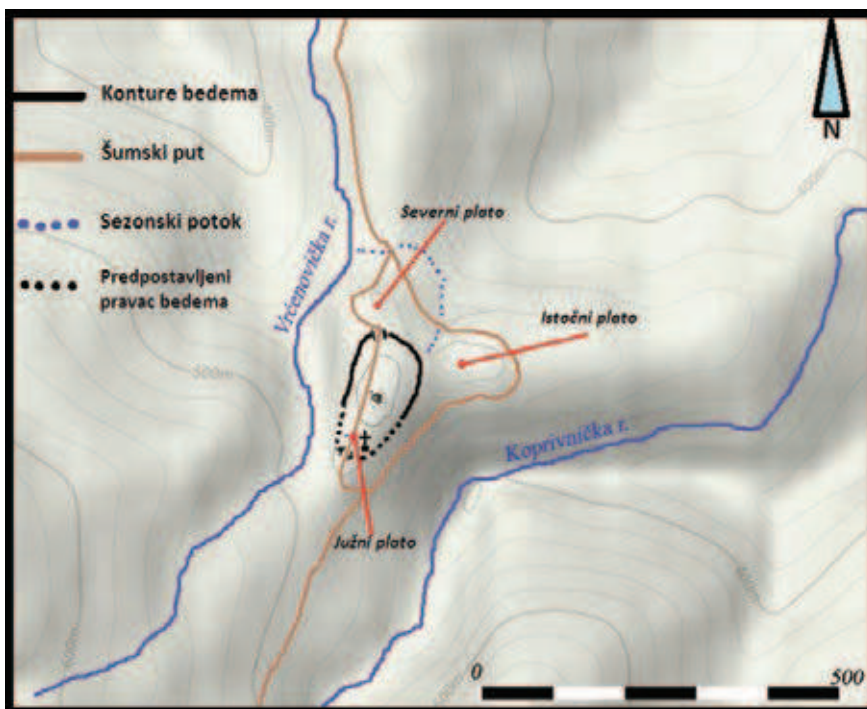
***Кључне речи:** Врћеновичко градиште, градина, Мали Јастребац, рановизантијски новац, раносредњовековна керамика, анонимни фолис.*

Врћеновачко градиште је вишеслојно налазиште градинског типа које је смештено у оквиру планинског масива Малог јастребца. Локалитет је добио назив по оближњем селу Врћеновици (СО Алексинац) које се налази 2,5 km северније у долини Туријске реке. Археолошки и транзитни потенцијал дуж слива Туријске реке препознао је, још крајем XIX века Тихомир Ђорђевић, који је своја запажања са овог подручја објавио у Старинару из 1894. године, помињући том приликом и Врћеновачко градиште (Ђорђевић, 1894: 132-137). Локалитет је након тога повремено улазио у сфере ширих истраживања која је спроводио музеј у Нишу (Петровић, 2005: 243) или Крушевцу (Рашковић, 2000: 23).

1 Рекогносцирања се обављају у склопу пројекта „Археолошка перспекција Алексиначке општине“, који се реализује у сарадњи Археолошки институт Београд и Завичајни музеј Алексинац.

Туријска река тече уз северне обронке Малог јастребца формирајући тако једну микрорегију са бројним сеоским насељима из чијих атара су познате бројне локације са археолошким остацима из различитих епоха. У атару Врћеновице недалеко од обала Турије регистрован је локалитет са налазима из средњег и млађег неолита². Римски сребрни новац антонијана је пронађен у селу Лоћика 1 km низводније од Врћеновице (Гарашанин, Гарашанин, 1951:167), док је пар километара узводније у селу Честа откривена 1953. год. остава која се састојала од 337 сребрних римских денара искованих од периода републике до Луција Вера (168. год. н.е.). (Јанковић-Михалцић, 2005: 49). Даље уз ток Туријске реке регистровани су бројни остаци градинских налазишта у атарима села Кулине (Ђорђевић, 1894:135; Оршић-Славетић, 1934: 304; Рашковић, 2000: 22), Породина (Ђорђевић, 1894: 136; Рашковић, 2000: 21-22), Вукање (Ђорђевић, 1894:136) и Бољевца (Рашковић, 2000: 21). На њима су констатовани материјални трагови

Шематски приказ Врћеновичког градиша у односу на локални пејзаж

2 На подацима захваљујем Татијани Трајковић-Филиповић кустосу праисторијске збирке у Народном музеју Ниш.

карактеристични за антички и рановизантијски период али и предмети типични за старије и млађе гвоздено доба (Стојић, Чађеновић 2006: 64; Булатовић, Филиповић 2011: 32).

Градиште (455 m н.в.) подразумева брдо чију основу чине зеленкасти шкриљци који се запажају на највишој тачки брда где у виду грандиозне стене³ штрче из површине тла. Брдо је јасно издвојено у локалном пејзажу јер је са источне стране дубоко усечено коритом Копривничке реке, док западне обронке сече Врћеновачка река, а северне јаруга неког сезонског потока, што читавој локацији даје додатни дефанзивни карактер. Још један важан дефанзивни ресурс представља и јак извор пијаће воде, неколико метара испод нивоа врха, на коме су мештани 1998. године изградили спомен чесму. Око основе нешто истуренијег темена брда простиру се три зарављена платоа од којих је једино јужни лако приступачан и омогућава комуникацију са планинским залеђем. Преостала два платоа (северни и источни) се завршавају јаким стрминама док су међусобом раздвојени јаругом сезонског потока. Ова два платоа заједно са врхом брда пружају изузетну прегледност ка Туријској и Моравској долини.

Описани платои заједно са врхом који заузима централну тачку локалитета, представљају ужи простор деловања некадашњих становника градине, који подразумева простор становања, бедеме и цркву. Тихомир Ђорђевић је приликом своје посете запазио остатке града за који каже да је сав у рушевинама али не прецизира о каквим остацима је реч (Ђорђевић, 1894: 133). Извештаји Нишког музеја из 1934. године јасно наводе остатке бедема око брда, док у унутрашњости помињу преградне зидове од неких зграда, бројне полупане црепове и земљане судове, као и налазе мањег воденичног камена и 4 „старинске парице“⁴. Ниједан од извештаја не помиње остатке цркве која је према казивању мештана настала пре Другог светског рата при ободу јужног платоа. За њено подизање је као грађевински материјал искоришћен камен са зидина. Остаје неизвесно да ли је црква која је посвећена Св. Јовану Богослову изграђена на темељима неке много старије грађевине или је подигнута као сасвим нов и независан објекат. Како се цркве најчешће подижу на местима која уживају поштовање и традицију, није искључено да су се међу рушевинама које помињу предратни

3 Стена је упечатљивог облика па је послужила као основа за мермерну таблу посвећену палим борцима у Другом светском рату.

4 Извештаји су настали као резултат анкете која је била упућена свим општинским управама у Моравском срезу (Извештај о археолошким локалитетима, Књ. IV. бр. 16378 – 18.VI.1934).

извештаји налазили остаци неке много старије сакралне грађевине. Интензивни грађевински радови који су се обављали на простору градине у последњих 20-ак година допринели су да некадашњи пејзаж буде значајније измењен. Храм Св. Јована Богослова који је након Другог светског рата био запуштен, поново је освештан и обновљен 2002. године, а нешто северније од њега подигнута је пространа трпезарија за пријем мештана приликом верских празника и других манифестација. Такви грађевински подухвати су подразумевали извесну нивелацију на јужном платоу тако да је његова данашња површина без видљивих грађевинских остатака из старијих епоха⁵. Приликом изградње шумског пута од села Врћеновице ка јужним обронцима Малог јастребца истрасирана је једна мања деоница пута која је пресекала саму средину градине, услед чега је скинут део културног слоја, а пресечен је и део северног бедема. Поред тога, изгледа да је градина изложена честим активностима трагача за драгоценостима, што је још у своје време приметно и Тихомир Ђорђевић који наводи да су сељаци вођени традицијом о постојању великог блага често прекопавали Градиште и да су том приликом проналазили „изгорелу пшеницу“ (Ђорђевић, 1894: 133).

Данашњи изглед Храма св. Јована Богослова на Градишту

5 Притесано камење и грађевински шут су данас видљиви једино на стрминама испод јужног платоа, где су вероватно гурани радом механизације.

На градини се данас могу запазити контуре некадашњих бедема који прате изохипсу испод темена брда и вероватно већи део простора на јужном платоу, док су се северни и источни плато налазили изван ограђеног простора. Бедемима на Градишту био је обухваћен брањени простор од приближно 25.000 m². Унутар бедема је упадљиво велика концентрација притесаног камена, а могу се запазити и темељни остаци некадашњих грађевина које су према садашњем стању видљивости вероватно имале четвртасту основу. Као грађевински материјал употребљаван је притесани шкриљац који је локалног порекла⁶, а нешто ређе се срећу и разбацани комади опека и тегула античког формата. Остаци малтера нису јасно уочени па је могуће да је практикована техника сухозида или везивања камена помоћу блата, што је позната пракса на раносредњевековним налазиштима⁷ и обично чини темељну основу за надземне дрвене објекте. Сличан грађевински материјал је у нешто мањем интензитету присутан и на источном платоу, док на северном платоу уопште није констатован.

Остаци северног бедема који је пресекао шумски пут

6 Пар стотина метара јужно од градине, данас се налази се каменолом.

7 Остаци сухозидних бедема забележени су у раносредњевековним хоризонтима на Расу и Врсеницама (Поповић, 1999: 141; Поповић, Бикић, 2009: сл.80).

Иако је локалитет повучен у залеђе и удаљен од главних комуникација⁸, локални планински рељеф је благ и лако проходан што наводи на помисао да је у близини градине пролазила комуникација која је пречицом преко Малог јастребца могла повезивати Нишку или Прокупачку област са Алексиначким поморављем. Тихомир Ђорђевић је од мештана чуо да се у близини Врћеновичког градишта налазе остаци „Латинског пута“ који је ишао теменом Малог Јастребца на запад до села Кулине у чијем атару су такође регистровани остаци градинског насеља (Ђорђевић, 1894: 133-134). Такав пут постоји и данас, а представља алтернативни правац који заобилази знатно проходнију деоницу дуж тока Туријске реке.

Поглед на Врћеновичко градиште са југа

Керамички материјал

Изградњом пута шумске секције 2008/09. год. грађевинском механизацијом пресечен је средишњи део локалитета приликом чега је скинут слој земље и камења дубине до 1 m, из кога је прикупљено доста керамичког материјала који је доспео у збирку Завичајног музеја

8 Моравска и Туријска долина.

Алексинац. У депо Музеја је доспело преко 200 керамичких крхотина⁹, које су каснијом обрадом спојене у веће фрагменте на основу којих је установљено да су били саставни делови 79 различитих посуда. На овом месту су приказани фрагменти са карактеристичним орнаментима, као и примерци који поседују све елементе за одређивање типа посуде. Каснијим рекогносцирањем терена потврђено је постојање грнчарије са сличним стилско-типолошким карактеристикама.

Највећи број посуда је направљен од глинене смесе са високим садржајем ситнозрног песка, којој је често додаван песак крупније гранулације и уситњени каменчићи. На преломима појединих фрагмената се јасно запажају светлуцаве грануле зеленкастих шкриљаца који представљају геолошку основу градине, што може бити један од показатеља локалне грнчарске производње. Етнографска истраживања у подјасребачком делу Алексиначке котлине потврђују дугу локалну грнчарску традицију као и широку распрострањеност глинених ресурса (Антонијевић, 1971: 68).

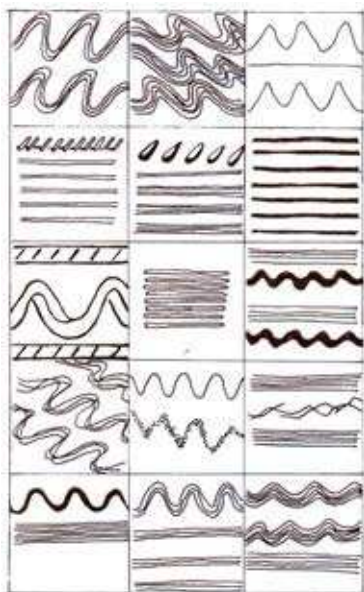
Посуде су израђене на витлу, осим примерка са инв.бр. А/5 (Т.VII/1) који је највероватније израђен слободном руком или на јако спором витлу. Узорак највећим делом чини кухињска грнчарија док трпезна, култна и техничка керамика готово да није ни присутна. Зидови лонаца су углавном уједначене дебљине и заравњене површине која се добијала премазивањем посуде, пре печења, влажном руком, одређеном тканином или кожом (Минић, Вукадин, 2007: 59). На површини посуда заступљено је више различитих нијанси које се запажају у црном, мрком, црвеном и сивом спектру, док су преломи углавном тамнијих нијанси. Такав тоналитет указује на печење у условима непотпуне оксидације тј. у јамама или на отвореној ватри, што је била и уобичајена пракса за посуде које су намењене кухињској употреби (Бајаловић-Хаџи-Пешић, 1981: 100-102). Треба нагласити да је велики део узорка накнадно горео¹⁰, што је могло утицати на промену боје и стања очуваности унутрашњих зидова тако да поуздана интерпретација о начину печења захтева детаљнију анализу.

Најзаступљенији тип посуде је лонац чији је обод по правилу косо разгрнут, са заобљеним, профилисаним, косо или равно засеченим уснама. Испод обода се најчешће јавља изузетно кратак коничан или цилиндричан врат који прелази у заобљено раме испод кога

9 Велики број фрагмената је имао свеже преломе који су поломљени услед деловања механизације за трасирање пута.

10 Није најјасније да ли су накнадни трагови горења настали као последица учесталог коришћења посуде на огњишту или услед пожара већих размера.

Комбинације орнамената на
Врђеновичком градишту

се налази овални или лоптасти трбух, док су дна равна и задебљана. Готово сви керамички производи су украшавани. Најчешћа техника украшавања је урезивање пре печења, а присутно је утискивање ноктом и ситни јамичасти убоди. Украс је најчешће урезан у виду таласастих (валовнице) и хоризонталних линија које често прате коси зарези или отисци начињени помоћу нокта, док се јамичастим убадањем имитирају таласасти мотиви (Т.VII/4). Урезане хоризонталне и таласасте линије, изведене су појединачно или у сноповима који се срећу у распону од две до пет линија. Појединачни урези су начињени помоћу дрвене или коштане алатке са оштрим врхом, а снопови помоћу на зубљеног чешља (Минић, Вукадин, 2007: 61). Сви декоративни мотиви комбиновани су на

више различитих начина. Локалну специфичност представљају примерци са урезаном валовницом која је накнадно заглачана до те мере да је једва видљива (Т.VIII/1; IV/1) док је орнамент урезаног преплета у виду хоризонтално постављеног латиничног слова S, који је смештен између две траке испуњене косим урезима (Т. I/1) за сада потпуно усамљен случај у орнаментици на раносредњовековним посудама.

Извесне стилске карактеристике на керамици са Врђеновичког градишта које се не запајају на материјалу са других рано-средњовековних локалитета условљене су недовољним познавањем истодобног керамичког материјала у Алексиначко-Нишкој котлини. Стога се хронолошко опредељивање може само оквирно извршити на основу типолошких одлика и орнаментике која се јавља на материјалу са археолошких налазишта у Србији на којима су вршена археолошка ископавања. Обзиром да је раносредњовековни керамички материјал из Јужног поморавља готово потпуно непознат у стручној литератури, најближе аналогије налазимо са материјалом из централне Србије са локалитета у околини Ћуприје и Јагодине који су оквирно датовани у период од IX до прве половине XI века (Манојловић-Николић, 2001: Т.I, Т.IV-VI), а сличан материјал је забележен и на градини Гобел код Бруса (Богосављевић-Петровић, Рашковић, 2001: Т.I-IV).

Од других ближих региона анлогије се запајају у источној Србији на локалитету Равна-Слог, у близини античког утврђења Тимакум Минус код Књажевца где је откривена средњевековна некропола са налазима посуда сличних карактеристика које су опредељене у период између IX и XI века (Јовановић, Vuksan, 2005: 238-241). Керамика из IX-XI века је констатована и на другим локалитетима у Књажевачкој околини попут Кадијског крста и Барнице (Јовановић, 1990: 199-200), док је у околини Бора оваква керамика пронађена на локалитету Преваље код Злота (Вуксан, 1990: Т.1).

Обимним археолошким истраживањима у Подунављу откривена су бројна налазишта са раносредњевековном керамиком па се на низу локалитета од Београда до Прахова запајају бројне сличности како у облицима тако и у орнаментици. На локалитету Позајмиште у Грабовици хоризонт раносредњевековног насеља датован је у период између IX-X века (Ercegović-Pavlović, Minić, 1986: 356-358). Два хоризонта насељавања у тврђави Велики градац код Доњег Милановца где је старији слој датован у X, а млађи у XI век (Јанковић, 1981: 47-55). Керамички налази са потопљеног налазишта у Госпођином Виру опредељени су у X-XI век (Минић, 1984: Т.2). На локалитету Велесница констатован је керамички материјал из неколико хоризонта насељавања од којих је материјал из II и III групе најсличнији керамици са Врђеновичког градишта, а опредељен је у период између VIII и X века (Ercegović-Pavlović, Minić, 1986: 294-296, 299-301); Сличност се такође уочава и на керамичком материјалу из I и II хоризонта у Горњем граду на Београдској тврђави који је опредељен у период између XI и XII века (Бикић, Иванишевић, 1996: сл.8-9). На левој обали Дунава оваква керамика је проналажена у слоју са остацима кућа на локалитету Најева циглана у Панчеву где се живот одвијао током X и првих деценија XI века (Радичевић, et al, 2012: 219-224).

Поред Подунавља подударност са Врђеновичком грнчаријом је евидентна и у раносредњевековним слојевима на гардинама у западној Србији попут Раса (Поповић, 1999: сл.89,92,96,145,173,177-178) и Врсеница (Поповић, Бикић, 2009: 101-112) који су широко опредељени у период од краја VIII до почетка XII века, док је грнчарија са налазишта у околини Чачка попут Кулине у Рошцима, Градине на Јелици и цркве Вазнесења Христовог датована у период између X-XI века (Радичевић, 2003: сл.2-3,4,6).

Једино се на фрагментима приказаним у табли IX запајају одређене разлике у начину израде које су најјасније изражене у фак-

тури посуда. Фрагменти А/30 и А/38 (Т.IX/3-4) су израђени од добро пречишћене глине док је боја печења потпуно уједначена. Квалитено печење се запажа и на примерцима А/74 и А/29 (Т.IX/1-2), али текстуру одликује већа заступљеност песка и већа позорност што одудара од описаних карактеристика на великој већини поменутих посуда. Све то нас наводи на помисао да су у питању радови других мајстора, импорти или производи из других хронолошких раздобља. За сада се једино примерак А/38 (Т.IX/4) може сигурније одредити у касноантички период, јер се одликује широко примењиваним начином украшавања који је најчешће употребљаван на амфорама. Почетак производње таквих амфора ставља се у IV век, а најширу заступљеност доживљавају током V и VI века, док је почетак VII века представљао крај њихове производње (Вјелас, 1996: 67-72; Врушић, 1976:31-39). Налажене су у утврђењима дуж Дунавског лимеса где су најчешће одређаване у VI век.

Амфороидни крчаг А/329 (Т.X/1), вероватно представља импорт јер се овакви облици грнчарије често срећу на налазиштима у северној Бугарској између IX и X века. Сматра се да су им производни центри били у области Плиске и Преслава. Крчаг готово индентичног облика са наглашеним грлом и две дршке овалног пресека пронађен је у гробу 12 на некрополи Галиче у Врачанском округу (Въжарова, 1976: 228, Т.142). Некропола је датована у X- XI век, тачније у раздобље између друге половине X и сам почетк XI века (Въжарова, 1976: 420).

Нумизматички материјал

Поред керамичког материјала у збирци Завичајног музеја Алексинац налазе се 3 примерка новца који могу бити важан индикатор за ближе хронолошко одређење како керамичког материјала тако и хоризонта живљења на самој градини. Два примерка су искована у периоду владавине Анастасија I (491-518) и то након његове новчане реформе 498. године, док један примерак припада групи тзв. анонимних фолиса који су ковани у периоду владавине од Јована I Цимискије (969-976) па све до новчане реформе Алексеја I Комнена 1092. године. Иако су сва три новчића византијска ковања, они потичу из два временски удаљена периода, које прати веома рзличита историјска и културолошка позадина на овим просторима.

Оба Анастасијева новчића представљају бронзане фолисе коване у Константинопољу. Примерак (a) са тачкама које се налазе изнад и испод звездица које су распоређене са леве и десне стране слова М на реверсу познати су једино у издањима € официне и могу се прилично поуздано одредити у ковања из 517/18 године (Sommer, 2010: 1.18; Hahn, 1973: 28b; Sear, 2006: 21). Друга кованица (b) са ликом Анастасија је готово потпуно индентична као претходна осим што припада ковањима В официне и не поседује тачке испод и изнад звездица, па је одређена у исту годину ковања (517/18) (Sommer, 2010: 1.16; Hahn, 1973: 28a; Sear, 2006: 20) тј. пред сам крај Анастасијеве владавине.

Тачна индентификација анонимних фолиса је одувек била спорна у науци јер на новчићима не постоје уобичајени натписи са именом владара, а њихову бисту на аверсу замењује приказ Исуса Христа док су на реверсу најчешће исписани Исусови иницијали (IS -XS) или пуно име (+IhSЧS / XPICTЧS) које прати натпис bASILEЧ / bASILE или bAS – ILC / bAS - ILC (краљ краљева). Анонимус (c) из приказане колекције припада В класи, коју неки аутори везују за владавину Романа III Аргирија (1025—1028) (Sear, 2006: 1823), док су други склонили да их ставе у ковања Михајла IV Пафлагонаца (1034—1041) (Grierson, 1973: 635-639).

- a) Анастасије I, AE Follis. 33mm, 17.5 gr. (Инв.бр. N/57) Аверс: DN ANSTASIVS PP AVG, биста цара са дијадемом у профилу на десно; Реверс: велико М у средини, лево и десно звезде између две тачке, изнад крст испод ознака официне (€) и ковнице CON (Константинопољ).
- b) Анастасије I, AE Follis. 31mm, 17.2 gr (Инв.бр. N/58). Аверс: DN ANSTASIVS PP AVG, биста цара са дијадемом у профилу на десно; Реверс: велико М у средини, лево и десно звезде, изнад крст, испод ознака официне (B) и ковнице CON (Константинопољ).
- c) Анонимус В класе, AE Follis. 28mm, 10.9 gr (Инв.бр. N/59). Аверс: биста Исуса са ореолом у коме је уписан крст и књигом у руци; Реверс: IS-XS BAS-ILE BAS-ILE, исписано у три реда са леве и десне стране великог крста на постољу.

Закључак

На основу нумизматичког и керамичког материјала можемо закључити да се живот на градини одвијао у најмање две фазе. Услед непостојања стратиграфије, као и стилско-типолошких карактеристика грнчарије из региона, нисмо у могућности да дамо прецизан хронолошки оквир као ни јасно разграничење материјала по фазама.

Прва фаза живота се може повезати са рановизантијским периодом, на шта нам указују фолиси Анастасија I (491-518) и ретки налази керамичких фрагмената. Почетак ове фазе се може само оквирно везати за период консолидације живота након неколико деценија нестабилности која је уследила после хунског освајања Наисуса 450. год. Обновљени живот на Градишту је најдуже могао трајати до друге деценије 7 века, када услед учесталих продора Авара и Словена на територију Царства, престаје циркулација византијског новца, како у околини Ниша,¹¹ тако и на читавој територији централног Балкана.

Почетак и крај друге фазе живота на Врћеновичком градишту везује се за рани средњи век. Посматрајући аналогije из даљих области наилазимо на сличности у керамичком материјалу који се зависно од регионалних варијанти може широко определити у период од краја VIII до

11 Последња ковања из овог периода у региону везују се за 6 новчића цара Ираклија из Народног музеја Ниш који су определени у период између 613. и 625. године (Popović, 1975: fig. 14-18, 21).

почетка XII века. Узимајући у обзир налаз Анонимног фолиса В класе као и импортовани амфороидни крчаг (Т.Х/1), имамо сигурније основе да раносредњевековну фазу на Врћеновачкој градини одредимо у период између X и XI века. На такво датовање указују и случајни налази накита са овог локалитета које су евидентирали стручњаци из Народног музеја у Крушевцу (Рашковић, 2013: 68, Рашковић, 2000: 23), од којих је хронолошки осетљив примерак наушнице са четири јагоде (тип 2/4)¹² и лунуласта наушница са крстоликим привеском (тип 3/2) (Рашковић, 2013: 68; Т 8/1, Т 8/2). Овакви примерци имају својих аналогија у српском Подунављу и такође се оквирно датовују у раздобље између X-XI века. Иако извесни елементи као и разноврсност орнаменталних мотива на посудама могу бити показатељ континуираног вишевековног живота на Градишту, за такву тврдњу још увек немамо довољно уверљивих доказа.

12 Наушнице су одређене према типологији В. Бикић (Бикић, 2010: 22-23).

VRCENOVAC “GRADISTE” – MEDIEVAL
ARCHAEOLOGICAL MATERIAL FROM THE
COLLECTION OF THE HERITAGE MUSEUM
ALEKSINAC

Summary

Vrcenovac “Gradiste” (Hillfort) is a multilayered excavation of a hillfort situated within Mali jastrebac mountain massif, near Vrcenovica village (the municipality of Aleksinac, south-east Serbia) after which it got its name. The site has never been archaeologically excavated although archaeological material reached museum collections of Aleksinac, Nis and Krusevac in various ways. “Gradiste” means a hill which is easily distinguished in the local landscape since it is cut in by the Koprivnicka and Vrcenovacka rivers on the east and west side. This gives the whole site an additional defensive character. We can conclude that life on this hill developed in two phases according to the numismatic and ceramic material. The first phase can be connected with the early Byzantine period, as illustrated on the follis of Anastasius I (491-518) and scarce findings of chronologically sensitive ceramic fragments (like T.IX/4). The second phase is characterised by the local pottery production, which is confirmed by pieces of greenish schist which make the geological basis of Vrcenovac hillfort. Taking into account the findings of Anonymous follis class B, as well as characteristics of the ceramic material, we can date the Early Medieval phase on Vrcenovica hillfort to the period between X and XI century.

КАТАЛОГ КЕРАМИКЕ

Табла I, сл. 1

Фрагмент лонца (инв.бр. А/72) косо разгрнутог, косо засеченог обода и овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре, тамномрке, сиве и црвенкасте боје са тамним траговима од дејства ватре. Украшен је са две хоризонтално урезане траке испуњене косим зарезима (једна на врату друга на трбуху) између којих се простирире трака са урезаним двочланим преплетима у виду хоризонтално постављеног слова S.

Табла I, сл. 2

Фрагмент лонца (инв.бр. А/63) косо разгрнутог, заобљеног обода, кратког врата и овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка са ситним каменчићима, средње фактуре, тамномрке, светлосиве и црвенкасте боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина суда украшена је са два појаса хоризонтално урезаних таласастих линија (начињене двозубим чешљем), испод којих се простру три појаса хоризонтално, паралелно, плиће урезаних трака (начињене трозубим чешљем). Пречник реципијента: 16,8 cm.

Табла II, сл. 1

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/46), израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре светломрке боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина је украшена са два појаса хоризонтално урезаних таласастих линија (начињена оштром алатком) између којих се налази једна равна хоризонтално урезана линија.

Табла II, сл. 2

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/50), израђена на витлу од глине и песка са ситним каменчићима, средње фактуре тамносиве до светломрке боје. Површина посуде украшена је са низом хоризонтално, паралелно урезаним линијама направљених помоћу чешља. Са унутрашње стране фрагмета виде се три урезане хоризонталне линије.

Табла II, сл. 3

Фрагмент посуде мањег лонца (инв.бр. А/76) косо разгрнутог и равно засеченог обода. Овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре, светломрке до тамносиве боје. На раменом појасу суд је украшен низом, хоризонталних паралелно урезаних линија, (направљене помоћу чешља) испод којих се простире поље са једном урезаном таласастом линијом (начињена помоћу двозубог чешља).

Табла II, сл. 4

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/47) израђена на витлу од глине и песка са ситним каменчићима, средње фактуре црвенкасте боје. Површина је украшена са једним појасем хоризонтално урезаних таласастих линија (начињене помоћу чешља са четири зубца).

Табла II, сл. 5

Фрагмент дубље зделе, тањих зидова (инв.бр. А/45) косо разгрнутог и равно засеченог обода, кратког врата и благо биконичног тела. Израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре тамносиве до црвенкасте боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина је од врата украшена са три појаса хоризонтално постављених таласастих линија испод којих се простире појас са хоризонтално, паралелно урезаним линијама (начињене помоћу чешља). Пречник реципијента: 14,5 cm.

Табла III, сл. 1

Фрагмент лонца (инв.бр. А/12) косо разгрнутог и заобљеног обода, овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре, тамносиве до светломрке боје са тамним траговима од дејства ватре. Рамени део украшен је косим зарезима (начињени помоћу нокта), а трбух низом дубоко урезаних хоризонталних линија (начињених помоћу чешља са широким зубцима).

Табла III, сл. 2

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/39) израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре и тамносиве боје. Површина је украшена са два снопа хоризонтално, паралелно урезаних линија (начињене помоћу чешља).

Табла III, сл. 3

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/58) израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре, светломрке боје. Површина суда украшена је са три појаса хоризонтално, таласасто урезаним линијама (начињене помоћу чешља са пет зубца).

Табла III, сл. 4

Фрагмент лонца (инв.бр. А/57) косо разгрнутог, задебљаног обода (са жљебом на језику обода), кратког врата и лоптастог трбуха. Израђен на витлу од глине и песка са ситним каменчићима, средње фактуре и тамносиве боје. Површина суда украшена је са низом хоризонтално, паралелно урезаним таласастим линијама (начињене помоћу чешља са четири зубца).

Табла IV, сл. 1

Фрагмент лонца (инв.бр. А/21) левкасто разгрнутог и равно засеченог обода, лоптастог трбуха. Израђен на витлу од глине са ситним каменчићима, средње фактуре и тамносиве до црвенкасте боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина трбушног дела суда украшена је са пет снопа урезаних таласастих линија (начињене помоћу чешља), које су накнадно пригачане.

Табла IV, сл. 2

Фрагмент посуде мањег лонца (инв.бр. А/73) косо разгрнутог и профилисаног обода. Овалног трбуха. Израђен на витлу од глине са ситним каменчићима, средње фактуре, тамномрке и светломрке боје. На раменом појасу украшен је снопом хоризонтално, паралелно урезаним линијама, (начињене помоћу чешља са пет широка зубца).

Табла V, сл. 1

Фрагмент лонца (инв.бр. А/56) косо разгрнутог, задебљаног и профилисаног обода, кратког врата и лоптастог трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре, тамномрке до тамносиве боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина суда украшена је са низом хоризонтално, паралелно урезаним таласастим линијама (начињене помоћу чешља са четири зубца).

Табла V, сл. 2

Фрагмент лонца (инв.бр. А/10) косо разгрнутог, косо засеченог обода, кратког врата и овалног трбуха. Израђен на витлу од глине са ситним каменчићима, средње фактуре и црвенкасте боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина суда украшена је снопом хоризонтално урезаних линија (начињене помоћу оштре алатке).

Табла VI, сл. 1

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/53) израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре, светломрке до светлосиве боје. Површина суда украшена је са три низа хоризонтално, паралелно, таласасто урезаним линијама (начињене помоћу чешља са три зубца).

Табла VI, сл. 2

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/77) израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре, тамносиве боје. Површина суда украшена је низом хоризонталних, паралелно урезаних таласастих линија (начињених помоћу чешља).

Табла VI, сл. 3

Фрагмент лонца (инв.бр. А/11) овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре и тамносиве до мрке боје са тамним траговима од дејства ватре. Рамени део украшен је косим зарезима (направљени помоћу нокта), а трбух снопом хоризонтално, паралелно урезаним линијама (начињене помоћу чешља са широким зубцима).

Табла VI, сл. 4

Фрагмент лонца (инв.бр. А/75) левкасто разгрнутог и косо засеченог обода. Овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре, тамномрке боје, са тамним траговима од дејства ватре. Површина посуде је испод врата украшена снопом хоризонтално урезаних таласастих линија (начињених помоћу чешља).

Табла VI, сл. 5

Фрагмент трбуха лонца (инв.бр. А/65) израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре тамномрке боје са црним траговима од дејства ватре. Површина суда украшена је са два појаса хоризонтално, паралелно урезаним тракама (направљене помоћу чешља), између којих се налази једна таласасто урезана линија.

Табла VII, сл. 1

Фрагмент лонца (инв.бр. А/5) косо разгрнутог и равно засеченог обода, кратког врата, овалног трбуха и равног дна. Израђен руком од глине и песка са ситним каменчићима, средње фактуре и тамномрке боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина суда украшена је комбинацијом хоризонталних и таласастих урезаних линија (направљене помоћу чешља).

Табла VII, сл. 2

Фрагмент лонца (инв.бр. А/40) косо разгрнутог, профилисаног обода, кратког врата и овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре светломрке и црвенкасте боје са црним траговима од дејства ватре. Површина је на трбуху украшена са три хоризонтално постављена реда таласастих линија (начињене помоћу трозубог чешља).

Табла VII, сл. 3

Фрагмент посуде (инв.бр. А/64) косо разгрнутог, заобљеног обода и кратког врата. Израђена на витлу од глине и песка са ситним каменчићима, средње фактуре светломрке и тамносиве боје. Рамени део суда украшен је једноструком таласастом линијом (начињена оштром алатком) испод које се простире трострука валовница изведена чешљем.

Табла VII, сл. 4

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/78) израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре, тамномрке боје са тамним траговима од дејства ватре. Површина суда украшена је једном хоризонтално урезаном таласастом линијом, испод које је поље са тачкастим убодима који имитирају валовницу.

Табла VIII, сл. 1

Фрагмент лонаца (инв.бр. А/22) широког, благо разгранутог и равно засеченог обода, овалног трбуха. Израђен на витлу од глине са ситним каменчићима, средње фактуре и црвенкасте боје са тамним траговима од дејства ватре. Читава површина суда украшена је низом плитких, вишеструких таласастих линија које су накнадно пригачане.

Табла VIII, сл. 2

Фрагмент посуде непознате намене (инв.бр. А/52), цилиндричног тела и заобљеног истањеног обода. Израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре светломрке и црвенкасте боје. Површина суде украшена је са два хоризонтална жљеба.

Табла VIII, сл. 3

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/7) израђен на витлу од глине са песком, средње фактуре и мрке боје са тамним траговима од дејства ватре. Цела површина суда је украшена низом хоризонтално урезаних линија у неправилним размацама.

Табла VIII, сл. 4

Фрагмент посуде (инв.бр. А/48) коничног облика и равног дна. Израђена на витлу од глине и песка, средње фактуре светломрке до црвенкасте боје. Трбух посуде украшен је са низом хоризонтално, паралелно урезаним линијама (начињене помоћу чешља).

Табла IX, сл. 1

Фрагмент посуде (инв.бр. А/74) издуженог косо разгранутог обода, који под оштрим углом прелази у врат. Овалног трбуха. Израђен на витлу од глине и песка, средње фактуре, тамномрке и светломрке боје. На раменом појасу украшен је једном благо урезаном хоризонталном таласастом линијом испод које се налази низ хоризонталних, паралелно урезаних линија (начињене помоћу чешља са седам зубца). Пречник реципијента: 13 cm

Табла IX, сл.2

Фрагмент лонца са дршком (инв.бр. А/29) косо разгранутог обода равно засеченог. Од ивице обода до почетка трбуха спушта се кратка, тра-

каста дршка која је накнадно додата. Посуда је израђена на витлу од глине са доста песка, грубе рупичасте површине и светломрке боје. На раменом делу украшена је снопом хоризонтално, паралелно урезаним линијама, направљене помоћу чешља.

Табла IX, сл. 3

Фрагмент трбуха посуде (инв.бр. А/30) израђена на витлу од добро пречишћене глине, средње фактуре и тамносиве боје. На раменом појасу украшена је низом косо урезаних зареза испод којих се налази сноп хоризонтално, паралелно урезаних линија (начињене помоћу оштре алатке).

Табла IX, сл. 4

Фрагмент трбуха посуде (вероватно амфоре) (инв.бр. А/38) израђен на витлу од добро пречишћене глине, средње фактуре и светломрке боје. Површина је украшена низом хоризонталних дубоко урезаних линија.

Табла IX, сл. 5

Фрагмент посуде мањег лонца (инв.бр. А/28) издуженог, косо разгнута обода, који се завршава профилисаним уснама. Израђен на витлу од глине са ситним каменчићима, средње фактуре и црвенкасте боје са тамним траговима од дејства ватре. Рамени део суда украшен је снопом хоризонтално, паралелно урезаним линијама (начињене помоћу чешља). Трбушни део без орнамента.

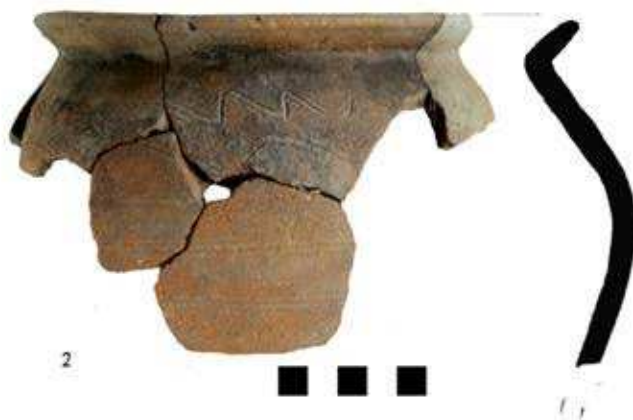
Пречник реципијента : 11 cm.

Т.Х, сл. 1

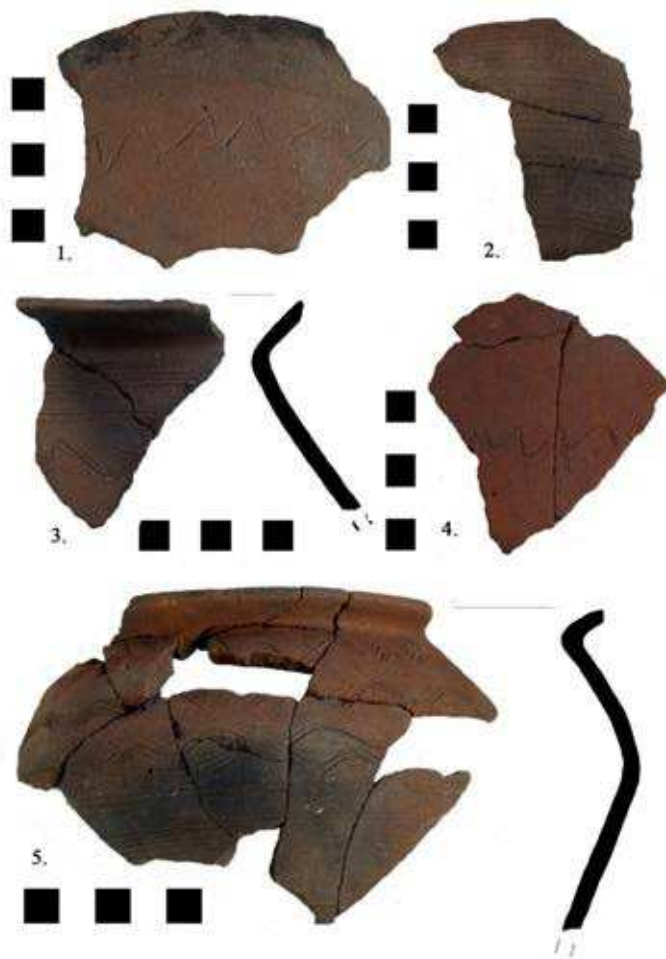
Фрагментовани амфороидни крчаг (инв.бр. А/329), овалног тела, са две дршке овалног пресека које полазе из рамена и завршавају се испод грлића који је ваљкасто наглашен у односу на нешто тањи врат. Усне на грлићу недостају у читавом обиму, док се очувани део реципијента левкасто спушта. Израђен од добро пречишћене глине са додатком песка, fine фактуре, пригачане површине, сиве до светломрке боје.

ТАБЛА I

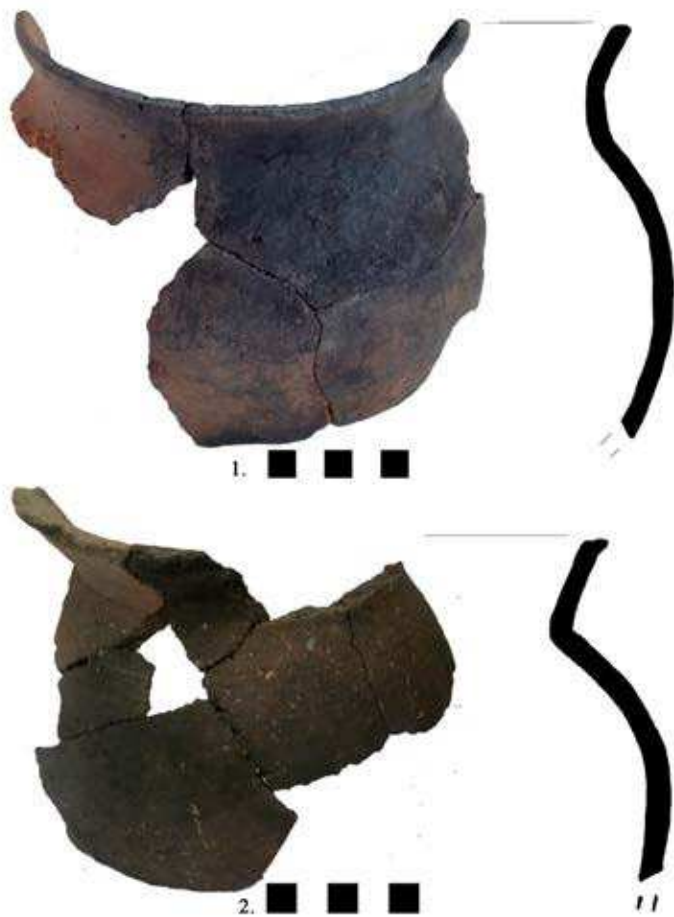
ТАБЛА II

ТАБЛА III

ТАБЛА IV

ТАБЛА V

ТАБЛА VI

1.

2.

3.

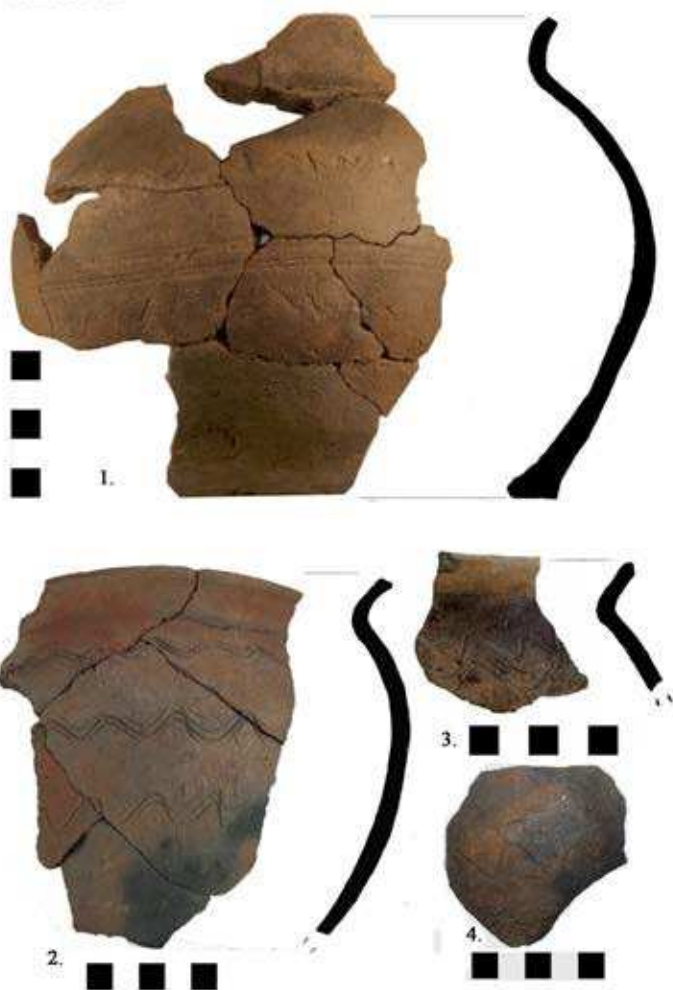
4.

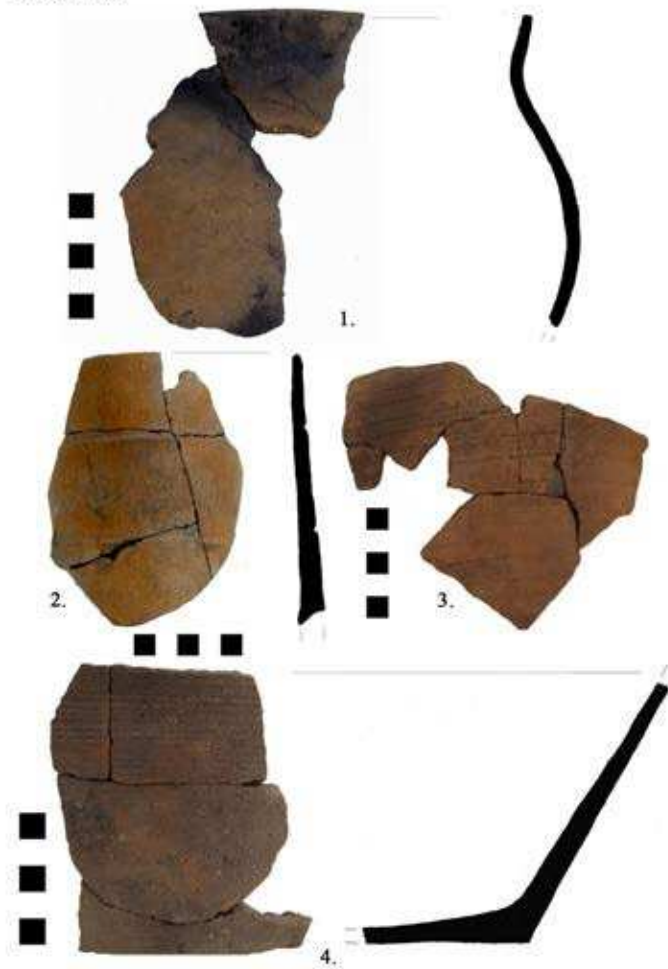
5.

ТАБЛА VII

ТАБЛА VIII

ТАБЛА IX

ТАБЛА X

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић Д.**, (1971), Алексиначко Поморавље, Српски Етнографски зборник књ. LXXXIII, одењеље друштвених наука, живот и обичаји народни књ 35, Српска Академија Науке и Уметности, Београд, стр. 68
- Бајаловић-Хаџи-Пешић М.**, (1981), Керамика у средњовековној Србији, Музеј града Београда.
- Бикић, В. (2010)**, Византијски накит у Србији: модели и наслеђе. Археолошки институт Београд, посебна издања 48. Београд.
- Бикић В., Иванишевић В.** (1996), Простор око Јужне капије Горњег града Београдске тврђаве, Старинар, нова серија књ. XLVII, Археолошки институт Београд, стр. 262-263.
- Бирташевић М.**, (1970), Средњовековна керамика, Музеј града Београда, стр. 10-16.
- Вјелажас, Лј. Petrović, Р.**(1996). Amfore gornjo mezijskog Podunavlja. Arheološki institut, Beograd.
- Богосављевић-Петровић, В., Рашковић, Д.** (2001), Рановизантијско утврђење на брду Гобеља код Бруса. Саопштења XXXII-XXXIII/2000-2001. Београд, стр. 99-122.
- Вруић, Z.** (1976), Late antique and Byzantine underwater finds along the eastern coast of the Adriatic. Balcanoslavica, 5. Prilep, str. 31-39.
- Булатовић, А., Филиповић, В.** (2011), Средње Поморавље у латенском периоду, у: Милошевић, Д. (ур.), Капија Поморавља, Варварин, стр. 31-42.
- Въжарова, Ж.** (1976), Славјани и Прабългари по данни на некрополите от VI -XI в. на територията на България. Българска Академия на науките, Археологически институт с музей, София.
- Вуксан, М.** (1990), Средњевековни локалитети у околини Бора. Гласник Српског археолошког друштва, бр. 6. Београд, стр. 191-196.
- Гарашанин, М., Гарашанин, Д.** (1951), Археолошка налазишта у Србији, Просвета. Београд.
- Grierson, A.R.** (1973), Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, 3: Leo III to Nicephorus III, 717-1081, Dumbarton Oaks Collection Series, Washington D.C.
- Ђорђевић, Т.** (1894), Уз Турију. Старинар XI, књ. 3-4. Српско археолошко друштво, Београд, стр. 132-137.
- Ercegović-Pavlović, S., Minić, D.** (1986), Le site d'habitation et la nécropole de Pozajmište. Бердапске свеске III, Београд, стр. 346-361

- Ercegović-Pavlović, S., Minić, D.** (1986) Site d'habitation medievale a Velesnica. Fouilles de 1981. Ђердапске свеске III, Београд стр. 289-301.
- Јанковић М.,** (1981), Средњовековно насеље на Великом Градцу у X и XI веку, Универзитет у Београду Филозофски факултет центар за архелoшка истраживања књ. 1., Београд стр. 47-55.
- Јовановић, С.** (1990), Средњовековни локалитети у околини Бора, Гласник српског археолошког друштва бр.6. Београд. стр.191-196.
- Јовановић, С., Vuksan, М.,** (2005), Medieval necropolis, u: Roman and Medieval necropolis in Ravna near Knjaževac, ed. M. Vasić, Belgrade 2005, 175-275.
- Манојловић-Николић, В.** (2001), Локалитети IX-XIII века у средњем Поморављу, Зборник Народног музеја, бр.17-1. Београд. стр. 377-388.
- Минић Д., Вукадин О.** (2007), Средњовековни Сталаћ, Археолошки институт Београд, стр. 56-63
- Минић Д.,** (1984), Госпођин Вир, античко и средњовековно налазиште, Старинар, нова серија књ. XXXIII-XXXIV/1982-1983, Археолошки институт у Београду. Стр. 147-149.
- Јанковић-Михалцић, Д.** (2005), Оставе римског новца у Народном музеју у Нишу. Зборник, бр. 13-14. Народни музеј Ниш. стр. 49-60.
- Оршић-Славетић, А.** (1934), Археолошка истраживања у Нишу и околини. Старинар, VIII-IX, том III, Српско археолошко друштво, Београд. стр. 303-310.
- Петровић, Ж.** (2005), Народни музеј у Нишу 1933-2003. Народни музеј Ниш.
- Роровић, V.** (1975), Les témoins archéologiques des invasions avaroslaves dans l'Illyricum byzantin (V). In: Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité, tome 87, n°1. pp. 445-504.
- Поповић М.,** (1999), Тврђава Рас, Археолошки институт, посебна издања 34, Београд. стр. 139-220.
- Поповић, М., Бикић, В.** (2009), Врсенице, касноантичко и српско раносредњовековно утврђење. Археолошки институт Београд.
- Радичевић, Д.,** (2003), Археолошка налазишта X-XI века у Чачку и Околини. Гласник Српског археолошког друштва, бр. 19. стр. 223-247
- Радичевић, Д. Ђорђевић, В., Ђорђевић, Ј.** (2012), Средњовековно насеље на локалитету Најева циглана у Панчеву: објекти X – почетка XI столећа. Гласник Српског археолошког друштва, бр. 28. Београд. стр. 201-224.
- Рашковић, Д.** (2000), Рановизантијска утврђења у крушевачком окружју, Народни Музеј Крушевац.
- Рашковић, Д.** (2013), Прилог познавању археолошких налазишта Алексиначке котлине, Караџић ,нова серија бр. 5, стр. 57-77.

- Sear, D. R.** (2006), *Byzantine Coins and Their Values*. London.
- Sommer, A.** (2010), *Die Münzen des Byzantinischen Reiches 491-1453. Mit einem Anhang: Die Münzen des Kaiserreichs von Trapezunt*. H. Gietl Verlag & Publikationsservice GmbH, Regensburg.
- Стојић, М., Чађеновић, Г.** (2006), Крушевац, културна стратиграфија пра-историјских локалитета у зони састава Западне Мораве и Јужне Мораве, Београд–Крушевац.
- Hahn, W.** (1973), *Moneta Imperii Byzantini: Rekonstruktion Des Prägebraufbaues Auf Synoptisch-Tabellarischer Grundlage*, Veröffentlichungen der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna.

